

NEKI ASPEKTI ODNOSA DRUŠTVENE I NAUČNO-TEHNIČKE REVOLUCIJE

Problematika revolucije uvek je bila aktuelna i nalazila se u žiži teoretskih razmatranja. Osnovno pitanje koje se postavlja je pitanje pod kojim istorijskim uslovima su revolucije u savremenom svetu moguće, koji su slojevi u stanju da tu mogućnost i istorijsku šansu realizuju, koji objektivni interesi i potrebe pojedinih društvenih grupa omogućuju njihovo revolucionarno političko angažovanje.

Revolucionarne promene su korenite promene društvenih odnosa i socijalne strukture u celini, to je radikalni preobražaj društva kao totaliteta. Često se zanemaruje ova prava suština revolucije i to onda kada se svaka promena u nekoj oblasti naziva revolucijom.

Marks je konstatovao da do revolucije dolazi u krajnjoj liniji zbog sukoba proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, a do tog sukoba dolazi kada proizvodni odnosi postaju »kovi« za dalji razvitak proizvodnih snaga te zbog toga dolazi do promene ekonomske strukture i do neophodnosti da se ona menja. Naravno, da promena ekonomske strukture izaziva promene u političkoj i kulturnoj sferi. Znači, revolucija obuhvata promene ne samo u sferi ekonomske, već političke i kulture, odnosno čitavog svakodnevnog života. Zbog aktuelnosti koju i danas izaziva među marksistima različiti zemalja, navešćemo ovaj znameniti Marksov stav iz »Predgovora Priloga kritici političke ekonomije«: »U društvenoj proizvodnji svoga života ljudi stupaju u određene nužne od njihove volje nezavisne odnose, odnose proizvodnje, koji odgovaraju određenom stupnju razvika njihovih materijalnih proizvodnih snaga... Na izvesnom stupnju njihova razvika dolaze materijalne proizvodne snage društva u protivrečje sa postojećim proizvodnim odnosima ili, što je samo jedan pravni izraz za isto, sa odnosima vlasništva unutar kojih su se dotada kretali. Tada nastupa epoha socijalne revolucije.«

Marks je otkrio objektivne i zakonite tendencije koje dovode do rušenja i destrukcije postojećeg, i stvaranja novog tipa društvene organizacije. U čitavom tom procesu radnička klasa je osnovna subjektivna snaga i izvršilac tih promena. Pri tom su svesna akcija i politička organizacija proletarijata njegovo osnovno oružje. Tako je Marks izradio teoriju socijalne revolucije koja spaja objektivne uzroke socijalnih potresa i njegove subjektivne nosioce. Protivrečnost postojećih odnosa proizvodnih snaga i naraslih proizvodnih odnosa koji se više ne mogu razvijati u starim okvirima, najdublji je izvor društvene revolucije, koja menjajući ekonomsku osnovu dovodi do promene i prevrata čitave nadgradnje.

Pitanje revolucionarnog subjekta odnosno pojedinih slojeva i grupacija koje su u stanju da istorijske mogućnosti realizuju, uvek je bilo u centru teorijskih razmatranja. Za razliku od Marksa koji je smatrao da je osnovni subjekt istorijskog kretanja radnička klasa odnosno svesno organizovani proletarijat, postoje i neka druga stanovišta o kretanju i nosiocima tog istorijskog progresa.

Anarhisti, za razliku od Marksa su smatrali da budućnost pripada predstavnicima buržoaske demokratije, srednjim slojevima i lumpenproletarijatu, napadajući njegovo učenje o diktaturi proletarijata, klasnoj borbi, a zalažući se za spontanost pokreta.

Lenjin je prvi istakao značaj povezanosti proletarijata, sit-

nih i najsišnijih slojeva seljaštva smatrajući da seljaštvo mora postati saveznik radničke klase.

Pre Lenjina ova velika pogonska energija i snaga revolucije često je ostajala van tokova istorije i obično je smatrana revolucionarnom i reakcionarnom masom. Teza o seljaštvu kao pogonskom točku istorijskog razvoja prihvaćena je kasnije u mnogim zemljama a naročito u Kini u čijoj su revoluciji glavna snaga bili kineski siromašni seljaci. Tako je većina seljaštva bila velikom brzinom uvučena u borbu za svoje oslobođenje, a kineska revolucija u svojoj suštini predstavlja agrarnu revoluciju. Njihova osnovna teza je bila da se treba osloniti na selo, da je glavno pitanje seljačko pitanje i tek polazeći od sela biće osvojen grad.

H. Markuze prilazi kritici savremenog kapitalizma s namerom da otkrije mogućnosti, činioce i puteve njegove negacije jednim novim komunističkim društvom. Za njegove analize bi se moglo reći da su bolje u onim sferama kada daje kritiku kapitalizma nego kada govori o revolucionarnom subjektu, jer smatra da se unutar kapitalizma ne razvija njegova negacija, negacija može doći samo spolja od faktora koji nisu uključeni u proces reprodukcije sistema.

Mankuze doslovno kaže u svojoj knjizi »Čovek jedne dimenzije«: »Tako su sputane transcendirajuće političke snage unutar društva, pa mogućnost kvalitativne promene preostaje jedino izvan«.¹

U različitim varijantama ovakvog mišljenja kakvo zastupa Markuze otvaranje perspektive očekuje se od novih nosilaca negacije, kao što su mladi obrazovani kadrovi i humanistička intelektualna avangarda, ili od marginalnih društvenih slojeva koji su isključeni iz materijalnog prosperiteta socijalnog sistema. Danas se na Zapadu nudi jedna apologetska ružičasta slika, uverenje u beskonačni progres, samo više istoga: robe, novca, tehnologije itd. Dvehiljadite godine smatraju neki zapadni teoretičari, uploviće se u postindustrijsko društvo obilja, koje je već sada na pragu, neka vrsta raja na zemlji u kome su već ukimute glavne protivurečnosti, a sva osnovna pitanja gotovo su postala tehnička pitanja jedne racionalne organizacije, na čijem se čelu nalaze naravno kovači tog progresa. Profesor Z. Vidaković ih u svojoj studiji naziva »kovačima lažnog progresa«². Pomoću svih fetiša koje je izradila kapitalistička produkcija i to ne samo kao ideologije, već kao materijalizovana uporišta fetiške svesti na nivou životne svakidašnjice³, sazdana je sugestivna slika moderne tehnokratije. To je slika socijalne snage koja pokreće moderni aparat proizvodnje i potrošnje i koja već kontroliše ili je sposobna da kontroliše društvene procese. Prihvata se nametnuta iluzija o tehnokratiji kao novom središtu, novom subjektu privredne i političke vlasti, koja stupa na mesto izbledele i izgubljene kapitalističke klase. Tako se ponice »postojanje revolucionarnog agensa u »tehnološkom društvu« i njegova negacija se eventualno očekuje kroz kataklizme u kojima bi »treći svet« minirao poredak u industrijskim metropolama. Zajednička misao o neizbežnom iscrpljivanju revolucionarnih mogućnosti industrijskog proletarijata, povezuje tu vrstu kritike tehnokratske reforme sa protagomistima »marksističke analize« koja u »modernim proizvođačima«, učesnicima tehnički revolucionisane proizvodnje, u »novoj radničkoj klasi«, traži agensa radikalne socijalne promene i sa tom se idejom približava tehnokratskim socijal-reformatorima.⁴

Tematika naučno-tehničke revolucije se nalazi na glavnom poprištu današnjih socijalnih i ideoloških sukoba, oko društvenog pravca i njenog smisla.

Istraživanja iz ove oblasti poslednjih godina javljaju se na širokom frontu kako na Istoku tako i na Zapadu. U SSSR-u, ČSSR-u, Poljskoj, Istočnoj Nemačkoj, organizovano je niz savetovanja i konferencija na kojima su problemi naučno-tehničke revolucije sagledavani sa različiti aspektata, odnosno gde je mesto i kakva je uloga naučno-tehničke revolucije u savremenom svetu. Tako je oktobra 1968. godine održana konferencija na temu: »Savremenaja naučnotehničkaja revolucija i humanizam« (Savremena naučno-tehnička revolucija i humanizam), a iste godine u mesecu novembru naučni skup u gradu Kijevu, a tema je glasila: »Naučnotehničkaja revolucija i jejo socijalnija posledstviija (Naučno-tehnička revolucija i njene društvene posledice), a 1969. godine naučna konferencija na temu »Naučnotehničkaja revolucija i filozofija«. Treba na kraju reći da je ova problematika bila zastupljena i na Osmom svetskom sociološkom kongresu u Torontu gde je radila posebna Sekcija na temu: »Nauka i revolucija u savremenim društvima«.

Pitanje odnosno problematika naučno-tehničke revolucije i njenog uticaja na metodologiju društvenih nauka u prvom redu na filozofiju i sociologiju istaknuto je na savetovanju urednika filozofskih i socioloških časopisa socijalističkih zemalja na temu: »Problem naučno-tehničke revolucije i njen uticaj na nauku o društvu« na kome je učestvovala i Jugoslavija. Istočnonemački sociolog V. Ejhgorin je istakao da je cilj socijalističkog društva radni čovek i njegov svestrani razvitak. No, mi bi pali u »glupu« apstrakciju kaže dalje Ejhgorin ako bi taj problem razmatrali nezavisno od činjenice naučno-tehničke revolucije. Isti autor smatra da su naučno-tehnička revolucija i socijalizam, povezani najtešnijim vezama, ističući pri tom da ne postoji ni jedna druga mogućnost da se čoveku da dovoljno sredstava za njegovo socijalno oslobođenje osim naučno-tehničke revolucije. S druge

strane nastavlja Ejhgorin, bez povećanja obrazovnog nivoa radikalnog obogaćenja čoveka kao i njegovog aktivnog gospodarenja i vladanja nad društvenim i prirodnim procesima, nije moguća naučno-tehnička revolucija. Zato je i nemoguće razmatrati naučno-tehnički progres van konteksta društveno-ekonomskih tokova. U vezi ovoga isti autor postavlja niz pitanja koja su povezana sa načinom života ljudi: obrazovanje, vaspitanje, uslovi rada itd., jer sve to zahteva razvijena i perspektivna koncepcija ljudskog razvoja. Dati tu i takvu koncepciju može jedino filozofija, zaključuje na kraju istočno-nemački sociolog.³

Neke teze sovjetskih sociologa imale su za posledicu da naši sociolozi i filozofi koji su učestvovali na tom skupu, daju oštre primedbe. Oni su istakli da razgovori o naučno-tehničkoj revoluciji »zamagljuju odnosno odbacuju pitanje socijalne revolucije«. Zamerajući marksistima drugih socijalističkih zemalja koji po njihovom mišljenju svode socijalni progres na naučno-tehnički, oni su istakli da sve socijalističke zemlje imaju zastarelu strukturu podesnu jedino za uslove slabo razvijenih zemalja, a ne za savremenu naučno-tehničku revoluciju. Zato naučno-tehničku revoluciju treba uključiti u kontekst socijalne revolucije koja se sada odvija u čitavom svetu. Stavovi G. Petrovića bili su najradikalniji. On smatra da razgovori o naučno-tehničkoj revoluciji znače »socijalnu kontrarevoluciju«, a pitanje koje je postavio Ejhgorin znači »svodenje funkcije filozofije na društvenu apologiju«. Međutim, u svim uslovima i u svako vreme, istakao je Petrović, filozofija je kritika svega postojećeg.

Član A. N. DR Nemačke Kozing istakao je da istupanje Ejhgorina ima smisla samo ukoliko se naučno-tehnički i socijalni progres posmatraju u međusobnoj povezanosti. Zato je pokušaj suprotstavljanja naučno-tehničke revolucije socijalnoj, neosnovan, jer se bazira na neosnovanom suprotstavljanju *cilja i sredstva*. Naučno-tehnička revolucija kaže Kozing je instrument socijalne revolucije i put za razvitak individualnosti i socijalizacije ličnosti. Funkcija filozofije u tom procesu jeste korenita i konstruktivna kritika koja podrazumeva uključivanje filozofije u društveni život i kritičko preovladavanje postojećeg a to je jednom rečju pozitivno konstruktivni proces.⁴

Pored pomenutih naših sociologa i filozofa, koji su učestvovali na ovom skupu, kod nas su i drugi teoretičari u fokusu svojih istraživanja stavljali i razmatrali odnos naučno-tehničkog i društvenog progressa.

Tako I. Kuvačić smatra da je »danas očito intenzivno produbljavaње raskoraka između tehničkog i ljudskog progressa. Uspeši i perspektive prvog služe kao sredstvo za zataškavanje drugog. To je osnovna linija idejne konfrontacije, koja izražava bitne društvene suprotnosti tzv. postindustrijskog društva«. Razmatrajući dalje problematiku naučno-tehničkog i socijalnog progressa, Kuvačić kaže da vladajuće koncepcije koje su povezane sa naglim rastom moderne industrije imaju tehnokratski karakter i izražavaju uverenje da se društveni konflikti mogu svesti pomoću tehničkih postupaka na kvantitativno merljive dimenzije i da se na taj način mogu programski kontrolisati i rešavati.

Pitanje progressa je važno sociološko pitanje. Sovjetski teoretičari smatraju da prilikom istraživanja naučno-tehničke revolucije treba utvrditi njen odnos sa društvenim progressom u celini. Mogu li se takve promene okarakterisati samo pojmom progressa, ili — revolucionarne promene u nauci i tehnici dovode do takvih društvenih promena, koje najbolje mogu biti okarakterisane ne pojmom društvenog progressa već terminom »društvena revolucija«.

Zato je pitanje progressa i njegovog odnosa prema revoluciji, izazivalo uvek rasprave među teoretičarima. Treba reći da »sveopšti« karakter pojma progress, ne može biti pretpostavka za otkrivanje svih strana i sadržaja socijalnih promena koje se dešavaju pod uticajem naučno-tehničke revolucije. I pored svoje širine i opštosti progres ne izražava te stvarne korenite promene, koje u svom neumitnom toku izaziva naučno-tehnička revolucija. On ne pruža mogućnost da se u punoj meri koncentriše pažnja na revolucionarne i društvene promene, koje se događaju zbog izmena u nauci i tehnici.

Progress u istoj meri može izražavati evolutivne i revolucionarne promene. Drugo pitanje je da li razvoj znači uvek društveni progres, a opadanje samo regres, jer »na osnovu čega sudimo da je neki razvitak istovremeno i napredak, odnosno da je opadanje uvek nazadovanje. Ako je svako ocenjivanje, pa i društvenog razvoja, a gledište je uvek uslovljeno položajem jedne klase i njenim interesima, znači li to da se uopšte ne može govoriti o opštedruštvenom već samo klasnom progressu.«⁵

Odgovori su naravno različiti, čim su povezani sa klasom, ideologijom i klasnim interesima, što dovodi do toga da se progres izrazito relativistički shvata.

I pored takvih relativističkih shvatanja, ipak se mogu ustanoviti neki objektivni kriterijumi progressa (razvitak materijalnih proizvodnih snaga, stepen političkih sloboda, dužina životnog veka), jer istorija »nije samo istorija klasa, ona je istorija čoveka«. Tačno je shvatanje da je progres svakako neravnomeran i neujednačen (mada i tu ima različitih shvatanja). Često se dešava da raste ekonomsko blagostanje ali zato za njim političke slobode »kaskaju«.

S druge strane osim progressa koji se izražava dohotkom po glavi stanovnika, postoji dakle progres u ljudskim odnosima. I ako su to u krajnjem slučaju dva nerazdvojna aspekta, tehnič-

ki progres ima svoju unutrašnju logiku razvoja »koja ne zna za veće društvene prepreke, dok na putu unapređenja ljudskih odnosa stoje brane koncentrisane društvene moći i ukorenjenih interesa«.⁶

Taj aspekt ambivalencije imao je u vidu Dž. K. Galbrajt, kada je objašnjavajući američki sistem rekao: »Ako čovek teži da pronađe bolju mišolovku, onda je duša preduzeća, a ako teži da stvori bolje društvo on je propalica«.¹⁰

Profesor Kuvačić smatra da ovaj moto najbolje kazuje kako je u Americi bilo moguće ostvariti izvanredan materijalno tehnički napredak, a da se u isto vreme ne napuste osnovne pretpostavke društvenog sistema, koji se istorijski stabilizovao pre dvesta godina.

Dakle na ovom primeru možemo videti da progres odnosno napredak u nauci i tehnici može ići mimo društvene revolucije. Ipak možemo reći da društveni progres u uslovima naučno-tehničke revolucije, znači čitav niz karakteristika, i to: intenzivniji razvitak društva, revolucionarni karakter mnogih aspekata društvenog života, svestranost socijalnih promena, promena u upravljanju itd. Jednom rečju naučno-tehnička revolucija označava novu etapu društvenog razvitka u celini i predstavlja važan korak daljeg društvenog progressa.

Promene koje se dešavaju u savremenom svetu obuhvataju dakle sve aspekte društva, utiču na saznanje i ponašanje ljudi, izmenu tempa i stila života. Zato problem povezanosti i uslovljenosti društva i nauke kao i odnosi naučno-tehničkog i socijalnog progressa postaju ključni momenti današnjeg preobražaja. Sovjetska sociološka i ekonomska istraživanja baziraju se na shvatanjima da postoji tesna povezanost između naučno-tehničkog i socijalnog progressa. Polazeći od poznatog marksističkog stava »da bez revolucionarne teorije ne može biti ni revolucionarnog kretanja« najjasnije se otkriva uloga nauke u ovom procesu. Socijalizam, smatraju oni, rešava pitanje ogromnog istorijskog značaja: naučno iskoničava zakonitosti društvenog razvitka u interesu društva oslobađajući ga istovremeno stihijnih snaga, uspostavljajući kontrolu nad iskorišćavanjem prirodnih bogatstava.

Upravo, sovjetski sociolozi i ekonomisti zameraju različitim zapadnim teorijama što ne vide složenu dijalektičku vezu između socijalnog i naučno-tehničkog progressa.

Oni takođe polaze od postavke da još uvek nema potpunog teorijskog objašnjenja o tim kolosalnim promenama, koje su proizlele kao rezultat naučno-tehničke revolucije. Istovremeno kritikuju površni empirizam zapadnih sociologa, koji dosta pišu o tehnici, naučno-tehničkoj revoluciji i »ljudskom faktoru« i premda su oni sakupili dosta podataka »ipak ostaju samo na golom empirizmu, na površini događaja, nesposobni da proniknu u njihovu suštinu«.¹¹

U sovjetskim analizama ovog fenomena zapaža se tendencija i sklonost da se industrijska civilizacija poistoveti sa kapitalističkim načinom proizvodnje, kao i da postindustrijsku civilizaciju u njenom zrelom razvijenom vidu sagledaju kao ostvarenje socijalizma. Oni smatraju da naučno-tehnička revolucija nejednako protiče i ima različite posledice u kapitalističkim i socijalističkim zemljama, jer okvirni kapitalizma su nepogodni za rešenje takvih socijalnih problema kao što su: likvidacija socijalno-ekonomskog aspekta, podela rada, problemi nezaposlenosti, svestrani razvitak ličnosti, kao i niza drugih problema koji se javljaju u razvitku naučno-tehničke revolucije.

Tako V. G. Marhov smatra »da samo socijalistička revolucija i socijalizam predstavljaju platformu i pružaju mogućnost za rešavanje ovakvih i sličnih problema, koje naučno-tehnička revolucija stavlja pred društvo. A to znači da se društvene promene koje izaziva naučno-tehnička revolucija u socijalizmu i kapitalizmu, suštinski razlikuju i ne mogu biti u istoj meri označeni terminima »društveni progres« i »društvena revolucija«. U tom slučaju su potrebne konkretne analize u uslovima kapitalizma i socijalizma«.¹²

Mišljenje ovog sovjetskog sociologa nedvosmisleno je; o nekoj konvergenciji ova dva sistema ne može biti ni govora. S druge strane teza o kraju ideologije (Belov termin) proglašava se utopističkom.

Analizirajući široko rasprostranjene koncepcije o nauci i tehnici i njihovom tretiranju u delima zapadnih teoretičara, sovjetski sociolozi im zameraju, što naučno-tehničku revoluciju shvataju, ili samo kao naučnu, a ne naučno-tehničku, ili obratno samo kao tehničku revoluciju. U onim slučajevima kad govore istovremeno o naučnoj i tehničkoj revoluciji, sadržaj poslednje često se mistifikuje i umesto dijalektičke povezanosti i međusobnog prožimanja tih revolucija, »nudi se eklektička mešavina«. Često glavna sfera u kojoj se javlja naučno-tehnička revolucija — materijalna proizvodnja — ostaje u senci, a akcenat se stavlja na sferu dokolice, potreba itd. Pri tom je »uočljiv pokušaj da se dokaže puna emancipacija razvitka nauke i tehnike od socijalno-ekonomskih i političkih uslova. Otuda i proističu radovi čitavog niza buržoaskih sociologa da iz uloge nauke u razvitku proizvodnih snaga, ili iz izmene u tehnici, izvedu osnovne kvalitativne promene, kako socijalne strukture društva, tako i ličnosti«.¹³

Govoreći o zapadnim teorijama koje suprotstavljaju tehničko društvenom »treba imati u vidu da se kod njih često jednostrano tretira, kako tehničko tako i društveno. Ako se kod jed-

nih autora socijalno svodi na jednu sferu društvenog života (ekonomska i često socijalno-politička — R. Aron), to se kod drugih ono rastvara u socijalno-psihološkim odnosima. Prilikom analize socijalnog u oba slučaja ispadaju proizvodni odnosi, a takođe klasni i nacionalni odnosi, a socijalno se svodi u najboljem slučaju na profesionalnu strukturu društva. Zato buržoaski sociolozi često upotrebljavaju pojam »socijalno-profesionalna struktura« u okviru koje oni razmatraju sadržaj i razvitak ličnosti u uslovima naučno-tehničke revolucije.¹⁴

Isti autor kaže da prilikom razmatranja termina tehničkog, zapadni sociolozi upotrebljavaju niz sinonima: »tehnička sredina«, (P. Navel i Z. Dimazdije), »mašinski industrijalizam« (Z. Fridman), »novo industrijsko društvo« (J. Galbrajt), »tehnička civilizacija« (E. Zirardo), »svet tehničkih objekata i sistema« (Z. Simondon) itd. Kornejev se zadržava na koncepciji američkog ekonomiste i sociologa J. K. Galbrajta koji govori o »novom industrijskom društvu« kao »sintezi grupnih individualnosti«, pod kojima se u suštini podrazumeva vlast korporacija. On kaže da se u njegovoj koncepciji, proizvodni odnosi zamenjuju »tehnostrukturom«, i u tom kontekstu se razmatra razvitak ličnosti. On daje sliku budućnosti »jednog industrijskog društva« u sasvim ružičastim tonovima, oslanjajući se na zakon konvergencije industrijski razvijenih zemalja, ne uzimajući u obzir razliku njihovih sistema i ideoloških institucija.

»Ako R. Aron za osnovu konvergencije uzima jedinstvo proizvodnih snaga nauke i tehnike, Galbrajt govori o jedinstvu sistema planiranja i organizacije. Pri tom on primećuje da danas punom snagom ide neumitni hod konvergencije dva različita industrijska sistema u svim važnijim pravcima. Na tom planu on razmatra i formiranje neke hibridne konvergentne ličnosti.«¹⁵

Metode istraživanja zapadnih sociologa i ekonomista, izbor i ocena statističkih podataka, a naročito karakter i interpretacije socijalnih posledica naučno-tehničke revolucije, svakako su u značajnoj mери uslovljeni njihovom klasnom pozicijom. Ipak ne može se zapostaviti činjenica da su ozbiljan stimulus za izučavanje problema naučno-tehničke revolucije dali radovi Bernala, jednog od tvoraca koncepcije i pojava naučno-tehničke revolucije i »nauke o nauci«. U svom delu »Social Funktion of Science« (Društvena funkcija nauke — 1939) on je pisao »da je nastupanje ere naučno-tehničke revolucije naše epohe bila samo prognoza a sada je to činjenica koju svi priznaju«.

Od tada je mnogo proteklo vremena, kroz koje je rana prognoza pretvorena u stvarnost, a sam pojam ostao je prilično teoretski nezasanovan odnosno zloupotrebljavan u ideološke svrhe.

Kod sovjetskih teoretičara se oseća tendencija da se ovim problemima da čisto ideološka platforma. Mada oni često konstruktivno i opravdano kritikuju zapadne sociologe, jer u njihovim radovima ne postoji tesna povezanost između naučno-tehničkog i socijalnog progressa, oni i sami često fetišiziraju naučno-tehnički progres svodeći celokupnu diskusiju na ideološke momente, na nemogućnost zakona konvergencije, na preimućstva socijalizma itd.

Posle Bernala niz naučnika i specijalista posvetio se problemima naučno-tehničke revolucije, uložili automatizacije i kibernetičkih mašina u savremenoj proizvodnji kao i društvenim posledicama u naučno-tehničkoj revoluciji.¹⁶ Posebnu pažnju u svet-skoj javnosti izazvala je knjiga jednog čehoslovačkog interdis-

ciplinarnog tima na čelu sa R. Rihptom — *Civilizacija na raskršću* — sa podnaslovom »društvene i ljudske posledice naučno-tehničke revolucije«. Zbog toga ćemo se zadržati na ovom radu koji je izazvao živo interesovanje u čitavom svetu.

Karakter ovog projekta i knjige objašnjen je u predgovoru predsednika Čehoslovačke akademije nauka Šroma. »Rad je prvo započet kao stručna ekspertiza o prvorazrednim ideološkim i teoretskim pitanjima povezanim s naglim razvitkom savremene nauke i tehnike. Posle pažljivog razmatranja, međutim, prihvaćena je i razrađena koncepcija sa više ambicija, pa i sa više perspektiva, koncepcija, koja se napregla da pruži, koliko je to moguće, sintetičku sliku naučne i tehničke revolucije, u čijoj se pozadini nalazi susret dva društvena sistema, i da istovremeno objasni način rešavanja društvenih i ljudskih pitanja u vezi sa naučno-tehničkom revolucijom.«¹⁷

U knjizi *Civilizacija na raskršću* uviđaju se ogromne šanse koje čovečanstvu daje naučno-tehnička revolucija. Po definiciji, socijalizam je najadekvatniji oblik za prihvatanje, primenu i razvijanje naučno-tehničke revolucije i nove civilizacije koju ona implicira. Za autore ove studije veliko je pitanje kojim putem osvojiti blagodeti koje pruža ta revolucija i civilizacija, a izbeći opasnosti, odnosno ograničiti uticaj kapitalističkog društva i stila života, odnosno kako ne upasti u svet nove otuđenosti kojom prete mašina i tehnologija.

Tragova dogmatizma ima upravo u ovakvom sužavanju i pojednostavljenju pitanja, kao i zaključaka bez alternativa. S druge strane to smo već napomenuli u čehoslovačkoj studiji je industrijska revolucija odviše direktno vezana za kapitalizam, a postindustrijska epoha, odnosno naučno-tehnička revolucija, za socijalizam i njegove perspektive. Ovakvo shvatanje čehoslovačkih autora iznosi i profesor Z. Vidaković u svom predgovoru ovoj knjizi »*Raskršće radničkog pokreta*«. On kaže da su autori dela »*Civilizacija na raskršću*«, uložili napor da preokupacije i rezultate tih istraživanja kritički rasprave i protumače polazeći od poimanja društvene revolucije i da shvatanje o menama civilizacija približe Manksovim istraživanjima o epohalnim promenama načina proizvodnje. Time je tehnološkom determinizmu i svakom drugom, sa stanovišta društvenih klasa bezimenom civilizacijskom kretanju — suprotstavljeno shvatanje totaliteta društvene revolucije, koja uključuje epohalne tehnološke promene i sve dimenzije civilizacijskih mena.«¹⁸

Knjiga čehoslovačkih autora je inspirativna i omogućuje da se sagledaju neki bitni problemi naučno-tehničke revolucije i upućuje na pitanje: u kojoj je mери naučno-tehnička revolucija ideološki obojena a koliko je neutralna, odnosno kakve šanse odatle slede za kapitalizam a naročito za socijalizam, s obzirom na to da se ostvaruje u zemljama gde naučno-tehnička revolucija kasni.

Zemlje »trećeg sveta« zaista imaju specifičnu socijalnu realnost, jer narodi tih zemalja posle dugog kolonijalnog ugnjetavanja, traširaju put svog samostalnog socijalno-političkog života. Oni traže rešenje za svoj dalji razvitak, a u centru pažnje se nalazi prevladavanje ekonomske zaostalosti. Naravno da te ekonomske probleme, one ne mogu rešavati nezavisno i izolovano od socijalnih, političkih i demografskih i drugih faktora a da se pri tom ne uzmu u obzir specifični istorijski uslovi, tradicija, kao i mesto u sistemu međunarodnih veza i odnosa. Za većinu tih zemalja socijalizam predstavlja ideal, jer im otkriva optimalni put nekaptalističkog razvitka koji je povezan sa borbom protiv neokolonijalizma i unutrašnjih konzervativnih snaga. Kapitalistički svet predlaže tim zemljama svoje »obrasce« pokušavajući da ih zadrže u sferi svoga uticaja. Oni smatraju da je progres nerazvijenih zemalja uslovljen njihovim uključivanjem u savremenu kapitalističku proizvodnju gde se stručnost i »organizovano znanje« javljaju kao agensi preobražaja zaostalih zemalja. Markuze smatra da će ovaj koncept nerazvijene zemlje na kraju krajeva dovesti do potrošačkog društva. Zbog toga smatra on treba naći drukčija pozitivna rešenja, kojima će biti korigovan čak i zapadni koncept društvenog razvoja. Međutim Markuze ta rešenja ne zna.¹⁹

Iz dosad izloženog možemo zaključiti da se tehnički i socijalni progres ne mogu posmatrati odvojeno, kao i da se prvi često koriste za zataškavanje drugog.

Što se tiče tehnike ona »teži da zatvori društvo, da zamračiti horizont... Tehnicizam zahvata misao i akciju pa im prema tome određuje pravac... Tehnika otvara put mogućem pod uslovom da bude uvedena u svakidašnjicu. Tehnika je dakle ta koja otvara i zatvara izlaz, zamračuje ili otkriva horizont. Što se ideologije tiče, ideologije tehnokrata i sociologa koji raspravljaju o tehničkom društvu, ona blokira sve skupa; ona prikriva suprotnosti (naročito suprotnosti između zatvaranja društva koje su strukture ravnoteže učinile nepokretnim i otvaranja društva koje se kreće ka mogućem putu osporavanja i previranja).«²⁰

Stvar je dakle u tome što se između tehničkog i tehnicizma ne može staviti znak jednakosti, jer čoveka ne ugrožava tehnika već tehnokratska ideologija koja obećava iluzornu slobodu od ideologije i rešenje društvenih antagonizama pukom primenom tehničkih sredstava.

»Stvarna revolucija — glasilo bi to ideološko prilagodavanje — ne događa se na barikadama, u uzavrelim komunističkim ćelijama i buntovnim radničkim savetima u duhovnom poletu

probuđenog ljudstva koje otkriva novi svet, u proleterskom graditeljstvu uprkos osvešćalim normama starog društva, — već u etički i emocionalno sterilizovanim laboratorijama moderne tehnologije, u savršeno veštački provetranim — kondicioniranim za disciplinovanu ljudska čula, uvežbane socijalne reflekse i programirane racionalne aspiracije — zdanjima modernih tehnokratskih korporacija, znalački vođenih državnih ureda, centralama za upravljanje potrošačkim apetitima, javnim mnenjem, političkim ponašanjem, dizajnom celokupne proizvodnje podređene vlastitoj ambalaži, estetskim i erotskim doživljajima ljudskog bića.¹

Svrha ovoga rada sastojala se u tome da se pokaže kako se tehničkom razvitku ne može prepustiti da sam rešava društvene i ljudske probleme. On može samo delimično da razreši, tačnije rečeno, može samo da obezbedi izvesne važne uslove, ali, kao što smo pokazali, same po sebi nedovoljne za razvitak društva i čoveka kao ljudskog bića. Tehnokratski način mišljenja efikasan je samo kad je u pitanju određivanje sredstava koja su potrebna za ostvarivanje postavljenih ciljeva. Zato naučno-tehnička revolucija danas dovodi do toga da društvo sve više teži da se preobrti u civilizaciju koju karakteriše traženje neprekidnog usavršavanja sredstava pri punoj ravnodušnosti za ciljeve. Svaki pokušaj suprotstavljanja naučno-tehničke revolucije socijalnoj je neosnovan, jer se bazira na neosnovanom suprotstavljanju cilja i sredstava, i već smo istakli da naučno-tehnička revolucija znači sredstva pomoću kojih se mogu postići određeni ciljevi.

Tek organizovanim naporom društva koje bi uporedo sa tehničkim razvitkom stvaralo humane tehničke uslove, mogu se razrešiti problemi koji nastaju kao posledica tehniciziranja savremene civilizacije. Na pitanje o mestu i ulozi tehnike u progresu čovečanstva, može se odgovoriti samo ako se tehnika poveže sa humanijim društvenim odnosima. Tek tada se ona može svesti na sredstvo koje će služiti višim ljudskim ciljevima, i tek tada se možemo osloboditi mita o tehnici. Ako se to zaboravi, ako se na prvo mesto stavi tehnički razvitak i ako se uporedo sa njim nerazvijaju novi odnosi među ljudima i nova društvena klima, onda je tehnicizam neminovan.

Razvoj naučno-tehničke revolucije praćen je nekritičkim proglašavanjem tehnike za najviši i najpotpuniji oblik ljudskog progressa. S druge strane postoje i takve vrste kritike koje tehniku smatraju samu po sebi nehumanom. Po mišljenju profesora Pečuljića obe ove koncepcije su konzervativne jer umesto da služe ljudskoj akciji, one je dezorijentišu i upućuju na slepi kolosek.

Vizija tehnokratizma potpuno zanemaruje ljudske interese, vrednosti i društvene odnose. Kao reakcija javlja se apstraktno-humanistička kritika tehničke civilizacije, koja ne vidi velike mogućnosti koje sobom nose proizvodne snage. Ova poslednja koncepcija zaboravlja i zanemaruje sledeće momente:

— ne vidi da je problem u karakteru društvenih odnosa u kojima se tehnika primenjuje,

— da za sve ovo nije kriva sama tehnika već tehnokratija kao društvena sila koja nečovečno upotrebljava tehničku moć.

Naravno da su ovo samo neki aspekti odnosa naučno-tehničke i društvene revolucije, posebna pitanja o kojima bi se moglo raspravljati su: — razvoj naučno-tehničke revolucije i njene posledice u kapitalističkim odnosno socijalističkim društvenim odnosima. Dalja pitanja su kako naučno-tehnička revolucija da se primenjuje u nerazvijenim zemljama, odnosno koliko naučno-tehnička revolucija predstavlja prepreku za socijalizaciju i svestrani razvitak ličnosti.

Kako automatizacija proizvodnje zahteva nove kadrove to se javlja problem viška radne snage, koja se isključuje iz procesa neposredne proizvodnje.

Ipak najveći problem, a njega smo pokušali osvetliti u ovom radu, je pitanje odnosa naučno-tehničke i društvene revolucije, odnosno kako naučno-tehnička revolucija umesto da se odnosi kao sredstvo postaje cilj sam za sebe.

¹ H. Markuze — »Čovek jedne dimenzije« — str. 62

² Z. Vidaković — »Kovači lažnog progressa«, Beograd, 1974. god.

³ Sociološkom analizom svakidašnjice bavio se Lefevr u svojim radovima »Kritika svakidašnjeg života« i »Antisistem«

⁴ Z. Vidaković, isto, str. 236

⁵ Šire videti u »Voprosii filozofii« br. 3/1970

⁶ Voprosi filozofii br. 2/1970

⁷ I. Kuvačić — »Obilje i nasilje« str. 9

⁸ M. Popović — »Problemi društvene strukture« str. 299

⁹ I. Kuvačić — »Obilje i nasilje« str. 15

¹⁰ I. Kuvačić — »Marksizam i funkcionalizam« str. 5

¹¹ Grupa autora — »Naučnotehničkaskaja revolucija i socijalizam«, u redakciji akademika B. M. Kedrova

¹² V. G. Marhov »Filozofske i sociološke probleme naučno-tehničke revolucije«, Lenjingrad, 1973. str. 6

¹³ M. Kornejev — »Kritičeskij analiz nekih novejših buržuaznih teorij razvitiija ličnosti u uslovijah naučno-tehničke revolucije«, str. 23

¹⁴ Isto, str. 24

¹⁵ Isto, str. 29

¹⁶ Kod nas je prevedeno više dela koja tretiraju ovu problematiku: Strajberov »Američki izazov«, Maleova »Nova radnička klasa«, više knjiga o kibernetici, (R. Viner: Kibernetika i društvo, zatim Garodijeva Velika prekretnica socijalizma.

¹⁷ R. Rihta »Civilizacija na raskršću«, str. 10

¹⁸ R. Rihta »Civilizacija na raskršću«, str. XII

¹⁹ H. Markuze »Carstvo nužnosti i carstvo slobode ponovno osmotreni«, Praxis br. 1—2, 1969.

²⁰ H. Lefevr: Antisistem, str. 21

²¹ Z. Vidaković, »Raskršće radničkog pokreta« str. LIV

jovan strezovski

Letnja romansa

1. Podne

Zreli plod koji se ne da uhvatiti
Užareno ogledalo koje te ne ispusta iz vida
Zlatni insekt koji drži zemlju u mreži
Ravnoglasje zategnuta luka
U mednom sudu tihi skup krilašaca
Mirovanje između dve vatre

2. Klasje

Sunce se odranja povrh klasja
Zemlja miriše na pečenu pogaču
Ptice pevaju i veličaju slavu svog boga
U boji raste dobar duh

Odjekuju udari klasja o tvrdi vazduh
U pregršti im se slivaju zlatnici
Zemlja me ubija sitošću

3. Cvet

Kroz crvena usta malka preliva se u kaplje gusta sunčevina
Ljubičice se kao tek ispišljeni ptići hrane suncem
Reka se vijje kao nevestinski veo
Vodena frula je pomešana s mnogim svirkama
U ušima mi bubnjaju svirke s bubamarine svadbe
S jednim pijanim cvetom zdravim se do beskraja

4. Plod

Sunce je zapalilo kuću
da bi živelo bogato s vatrom
Plaši te zrelina ploda
kao da si se popeo na najviši vrh života

Na zlatnom dlanu
miza svetle predele zemlje
nosi te sunce u svoj svet

6. Požar

Zapaljeni snop na vrhu neba
Raspada se slika prostora
Vode ne mogu da skupe sve u sebi
Planine se okreću na glavu
Sunce gori u cvetnom požaru
Cveće ne može ništa da uteši
Ono u meni ja u njemu jaučemo
Kao ratnici na samrti

7. Bik

Sunčev se bik vuče kroz livade
Rije udarajući rogovima u zemlju
Pritiskuje teškim kopitom i riče za krv
Malo mu je polje da bi ga isisalo

Neprestano ide ovim putem
Nasrće sve dok mu neko ne oduzme srce
Rilkom nestaje u požaru
Ostaje zemlja da krvari probodena
I blještavi mač zaboden u procepu hridina

Preveo sa makedonskog
Risto VASILEVSKI